

DOI 10.47315/archives2021.327.156

УДК 94(477.53)«1635»

Богдан Смерека

кандидат історичних наук,

науковий співробітник,

Львівське відділення

Інституту української археології та джерелознавства

імені М. С. Грушевського НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1287-5440>

ЛОКАЦІЙНИЙ ПРИВІЛЕЙ МІСТА КРЕМЕНЧУКА 1635 РОКУ

Анотація. Мета роботи – вивчення найдавнішого періоду в історії міста Кременчука через висвітлення обставин набуття ним у 30-х роках XVII ст. права на самоврядування. **Наукова новизна** дослідження полягає у впровадженні до наукового обігу локаційного привілею, згідно з яким король Владислав IV у 1635 р. надав Кременчуку магдебурзьке право. Документ був випадково знайдений в актах галицького гродського суду за 1647 р. Досі цей привілей вважався або втраченим, або таким, що, ймовірно, ніколи не був укладений, з огляду на специфіку Кременчука як оборонного осередку. Також у статті вперше публікується документ 1633 р. про надання в пожиттєве володіння «грунту» Кременчук майбутньому локатору міста, ротмістру коронного війська Стефанові Рудзькому (Рудзькому). **Методологічна основа дослідження** ґрунтується на принципах об'єктивності та історизму. Залучено історико-критичний (аналітична і синтетична критика джерел), історико-правовий та історико-порівняльний методи. Для публікації документів застосовано також методи археології. **Перспектива подальших досліджень** полягає в активному залученні книг гродських судів для виявлення цінних документів, що стосуються історії розповсюдження магдебурзького права на українських землях. Подібні документи у цих книгах акумулюються в значній кількості. **Висновки.** Віднайдений привілей надання магдебурзького права уточнює дату становлення Кременчука як повноцінного міського осередку (8 січня 1635 р.). Згідно з документом, Кременчук отримав право на самоврядування (усі міські урядники – війт, бурмистр та семеро райців – повинні були призначатися державцем міста), щотижневі торги (щоп'ятниці) та щорічні ярмарки (двічі на рік – в день Івана Хрестителя та на Стрітення). Аналіз тексту документа вказує на низку запозичень з іншого магдебурзького привілею дворічної давнини, наданого Владиславом IV Новому Місту на передмісті Вехови (Фрайштадту) у Познанському воєводстві. Ідентичні формулювання зустрічаємо у фрагментах про звільнення від мит, інші свободи, що надавалися для розвитку торгівлі, про обов'язок збиратися в замок і захищати місто в разі ворожих нападів тощо.

Ключові слова: Кременчук; Київське воєводство; магдебурзьке право; міська локація; привілей; архів.

© Б. Смерека, 2021

Кременчук – центр громади і району Полтавської області (до липня 2020 р. – місто обласного підпорядкування), важливий індустріальний осередок Центральної України, як і абсолютна більшість поселень, має свою офіційну дату заснування. Орієнтуючись на неї, містяни організують святкування ювілейного дня міста. Першим гучним відзначенням ювілею Кременчука стало 400-річчя, яке відбулося 29 вересня (день визволення міста від німецьких загарбників) 1971 р.¹

Обрання 1571 р. датою заснування міста опирається на інформацію, подану Миколою Маркевичем в «Історії Малоросії». Згідно з нею, Кременчук був закладений генеральним обозним коронного війська Григорієм Свирговським². З огляду на вкрай малу вірогідність існування цієї особи твердження про 1571 р., як про точку відліку історії міста, виглядає досить сумнівним³. Це ж стосується й інших згадок із XVI ст., в яких урочище Кременчук – місце броду через Дніпро та осередок ухадництва⁴ – фігурує в контексті ініціатив щодо спорудження фортифікаційних споруд (висловлюваних Михалом Литвином у 1550 р.⁵ і Миколаєм Язловецьким у 1590 р.⁶), втілити які не вдалося.

Також з урочищем пов'язують «городок на Пслі», зведений у 1559 р. військом московського воєводи Данила Адашева спільно з дніпровськими козаками Дмитра Вишневецького. Цей «городок» проіснував недовго – взимку 1561–1562 рр. гарнізон покинув його⁷. Натомість, про повноцінний населений пункт в урочищі Кременчук можемо говорити лише з 30-х років XVII ст., коли французьким інженером Гійомом Левассером де Бопланом було розроблено проєкт будівництва на місці руїн старого замку (зафіксованого в щоденнику Еріха Лясоти в 1594 р.) нової фортеці⁸.

¹ [Анонім]. Кременчуку – 440 років // Краєзнавство. 2011. № 4. С. 58.

² Маркевич Н. История Малороссии. Москва, 1842. Т. 1. С. 52.

³ Вирський Д. Кременчук: початки історії (1571–1648) // Краєзнавство. 2011. № 4 (77). С. 65–66, 78.

⁴ Ухадництво – розповсюджене в XV–XVII ст. заняття людей (переважно в літню пору) мисливством, рибальством, бджільництвом на незаселених теренах т. зв. «Дикого поля» (степова зона Північного Причорномор'я), зокрема на території за порогами Дніпра.

⁵ Вирський Д. Кременчук: початки історії... С. 60; Михалон Литвин. О нравах татар, литовцев и москвитян / пер. с лат. В. Матузовой. Москва, 1994. С. 99.

⁶ Архив Юго-Западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденную при Киевском Военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Киев, 1863. Ч. 3: Т. 1: Акты о козаках (1500–1648). С. 28–31; Вирський Д. Кременчук: початки історії... С. 66.

⁷ Вирський Д. Кременчук: початки історії... С. 65; Соловьев С. Сочинения / отв. ред.: И. Ковальченко, С. Дмитриев. Москва, 1989. Кн. III. История России с древнейших времен. Т. 5–6. С. 480.

⁸ Вирський Д. Кременчук: початки історії... С. 66.

Передумови появи Кременчука найбільш комплексно висвітлено українським істориком Дмитром Вирським, який присвятив своєму рідному місту низку статей та монографію⁹. Дослідник не відшукав локаційного привілею Кременчука, однак детальний аналіз джерел та історіографії дозволив йому дуже близько підійти до встановлення вірної дати і обставин закладення міста.

Так, у своїх здогадках історик апелює до В'ячеслава Липинського, який називав засновником Кременчука Стефана Руцького (Рудзького). Виходець з Овруччини, С. Руцький був ротмістром коронного війська¹⁰. Як припускає Д. Вирський, підставою для твердження В. Липинського був випис із книги київського гродського суду за 2 грудня 1637 р. У ньому йшлося про утримання С. Руцьким Кременчука з 1633 р.¹¹ Водночас, дослідник скептично поставився до тези польського історика Генрика Літвіна (Henryk Jan Litwin). Той вважав С. Руцького власником Кременчуцької волості, починаючи з 12 березня 1635 р.¹², однак, як пише Д. Вирський, «без посилення на джерело», з якого була взята інформація. Сам він також не з'ясував, звідки у Г. Літвіна з'явилася ця дата¹³.

Насправді польський історик вказав у своїй книзі на джерело інформації: «МК180/425». Мовиться про надання Владиславом IV «грунту» Кременчук «біля ріки Борисфен» у пожиттєве володіння С. Руцькому і Зигмунту Лесецькому (особу не ідентифіковано). Акт був укладений в Гродні 11 червня 1633 р. – це підтверджує інформацію, подану у виписі з київської гродської книги. 12 березня 1635 р. привілей було вписано до королівського трансумпту¹⁴ і внесено до книги коронної канцелярії¹⁵. Цю дату Г. Літвін сплутав із датою появи самого документа. Названий акт ми публікуємо з перекладом як Додаток 1.

Керуючись згаданим вище виписом із київської гродської книги, Д. Вирський зробив припущення, що роком закладення Кременчука С. Руцьким був 1637-й¹⁶ (твердження польського дослідника Вітольда

⁹ Вирський Д. «Українне місто»: Кременчук від заснування до року 1764-го. Київ, 2011. 653, [2] с., [24] с. іл.

¹⁰ Вирський Д. Кременчук: початки історії... С. 66; Z dziejów Ukrainy: księga pamiątkowa ku czci Włodzimierza Antonowicza, Paulina Świącickiego i Tadeusza Ryłskiego / pod red. W. Lipińskiego. Kijów-Kraków, 1912. S. 350.

¹¹ Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. Rękopis 3583. K. 21–22. Цит. за: Вирський Д. Кременчук: початки історії... С. 66).

¹² Litwin H. Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569–1648. Warszawa, 2000. S. 193.

¹³ Вирський Д. Кременчук: початки історії... С. 80.

¹⁴ Трансумпт – монарше підтвердження з дослівним наведенням певного раніше наданого привілею (привілеїв).

¹⁵ AGAD w Warszawie (Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie). Metryka Koronna (МК). Dział 1. Sygn. 180. K. 425–425 v.

¹⁶ Вирський Д. Кременчук: початки історії... С. 66–67.

Бобіньського (Witold Bobiński), який датував закладення «городища» Кременчук 1630–1632 рр., історик відкинув як необґрунтоване¹⁷). З огляду на відсутність інформації про магдебурзький привілей Д. Вирський вважав його або втраченим, або таким, що, ймовірно, ніколи не був укладений, з огляду на специфіку Кременчука як оборонного осередку, а не «класичного міста»¹⁸.

Локаційний привілей міста Кременчука був знайдений випадково, в актах галицького гродського суду (Ф. 5), що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України, м. Львів¹⁹. У них же автор цієї розвідки шукав аналогічні документи, присвячені містам Галицької землі.

Привілей було укладено у Варшаві 8 січня 1635 р. У ньому король Владислав IV «схвалює» закладення («фундацію») Кременчука ротмістром С. Руцьким і дозволяє «використання мешканцями магдебурзького права». Документ був наданий для внесення до гродських актів 12 березня 1647 р. Якубом Тхожевським (Тхужевським) «від імені найяснішого краківського каштеляна Миколая з Потоку Потоцького». Останній з 5 листопада 1639 р. до 4 грудня 1643 р. був очільником Черкаського староства, до якого належав Кременчук²⁰. Натомість, хто такий Я. Тхожевський і які обставини змусили його звернутися до судової установи саме в Галичі (центрі повіту та землі Руського воєводства) – все це залишається нез'ясованим. Цей документ ми публікуємо з перекладом як Додаток 2²¹.

Локаційний привілей описує механізм призначення і компетенцію міських урядників. Бурмистр і семеро райців повинні були призначатися («номінуватися») державцем міста після представлення «обраних» міською громадою. Призначався державцем і війт (про попереднє представлення містянами у цьому випадку не йшлося). Магістрат Кременчука отримував право судити мешканців міста у справах «як цивільних, так і кримінальних або смертельних», відповідно до норм магдебурзького права (в переліку правопорушень згадані у т. ч. перелюб, отруєння і чаклунство). Також у його компетенції перебувало встановлення часу торгів у базарні дні.

¹⁷ Там само. С. 80; Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy: studium osadnictwa i stosunków własności ziemskiej. Warszawa, 2000. S. 282.

¹⁸ Вирський Д. Кременчук: початки історії... С. 80.

¹⁹ ЦДАІЛ України (Центральний державний історичний архів України, м. Львів). Ф. 5. «Галицький гродський суд». Оп. 1. Спр. 140 (Чистова книга донесень, 1647 р.). Арк. 273–276.

²⁰ Вирський Д. «Українне місто»: Кременчук від заснування... С. 67.

²¹ Автор висловлює щирю подяку Миронові Капралю та Ірині Папі за допомогу в розчитуванні та перекладі 2-х документів.

Власне, особлива увага у привілеї звернена на торгівлю та необхідність її розвивати. Кременчук отримав право на щотижневі торги (щоп'ятниці) і щорічні ярмарки (двічі на рік – в день Івана Хрестителя та на Стрітіння). Окремо підкреслювалося, що місто відкрите для перебування особам «будь-якого роду і нації» (у т. ч. «не тільки» тим, «кому це дозволяє закон»). Повна свобода розповсюджувалася і на товари, що їх у майбутньому могли привозити та реалізовувати купці. На 20 років жителі Кременчука звільнялися від сплати усіх мит, «як би вони не називалися». Ідентичні формулювання про свободи для перебування людей, звільнення від усіх мит та низку інших зустрічаємо у ще одному магдебурзькому привілеї дворічної давнини, наданому Владиславом IV Новому Місту на передмісті Всхови (Фрайштадту) у Познанському воєводстві²². Попри значну віддаленість одного міста від іншого, обидва мали прикордонне розташування, а відтак – оборонне значення. Саме тому в одному з речень привілею для Кременчука (також «списаному») згадано про необхідність «до замку збиратися» і захищати його зі зброєю в руках у разі ворожих нападів. У цьому контексті зауважимо, що в 1636 р. (всього через рік після надання магдебурзького права) була проведена люстрація королівщин. Про Кременчук комісари написали, що це «містечко колись було, тепер [лежить] пустим полем²³». Із яких причин ново-закладене місто зазнало спустошення, достеменно сказати неможливо.

Як би там не було, в наступні роки претендентами на контроль над «пустим полем» стали кілька впливових у Київському воєводстві урядників. 28 лютого 1637 р. Владислав IV надав урочище (!) Кременчук переяславському старості Станіславу Конєцпольському²⁴. Через два з половиною тижні, 17 березня, С. Руцький поступився своїм правом на пожиттєве володіння «грунтом» Кременчук на користь київського воєводи Томаша Замоїського²⁵. Сам локатор залишив за собою функції адміністратора-державця (який, нагадаємо, мав право призначати міських урядників; цікаво, що в Новому Місті це була прерогатива старости)²⁶. Ініціатива С. Руцького викликала невдоволення черкаського старости Костянтина Вишневецького. Підлеглий останнього, підстароста Юрій Русинович 20 серпня 1637 р. прибув до Кременчука, де скоїв напад на

²² Städtebuch des Landes Posen: Codex diplomaticus; allgemeine Geschichte der Städte im Lande Posen; geschichtliche Nachrichten von 149 einzelnen Städten / von H. Wuttke. Leipzig, 1864. S. 159–161. Nr 42.

²³ Źródła dziejowe. Warszawa, 1877. T. 5. Lustracje królewskiej ziem ruskich Wołynia, Podola i Ukrainy z pierwszej połowy XVII wieku / wyd. A. Jabłonowski. S. 226.

²⁴ AGAD w Warszawie. MK. Dział 1. Sygn. 182. K. 190–190 v.

²⁵ Ibid. K. 233–234.

²⁶ *Вирський Д.* Кременчук: початки історії... С. 67. Städtebuch des Landes Posen: Codex diplomaticus... S. 160.

С. Руцького та його приятелів. 8 січня 1638 р. помер Т. Замойський. На його право володіння Кременчуком, ймовірно, міг претендувати зять – Єремія Вишневецький. Нарешті, 20 березня 1638 р. з ініціативи знову ж таки черкаського старости урочище (!) Кременчук було передано у «доживоття» Ольбрихту Кросновському²⁷. Так новозасноване місто-грунт-урочище стало причиною загострення стосунків між Конєпольськими та Вишневецькими. Зауважимо, що термін «uroczysko» в актових документах ранньомодерної доби міг позначати у т. ч. «нещодавно закладене поселення, що на момент згадки в окресленому статусі лише реалізовувало свій осадничий потенціал»²⁸. Відтак, можна стверджувати, що, незважаючи на згадку в люстрації про «пусте поле», Кременчук остаточно не занепадав у цей час. Починаючи з 40-х років XVII ст., він згадується в документах як місто²⁹.

Таким чином, завдяки кверенді³⁰ в актах галицького гродського суду за 1647 р. вдалося виявити локаційний привілей Кременчука. Згідно з документом, король Владислав IV у 1635 р. надав дозвіл на використання норм магдебурзького права мешканцям новозакладеного міста. Локатором міського осередку виступив ротмістр коронного війська С. Руцький. Двома роками раніше він (разом із З. Лесецьким) отримав «грунт» Кременчук у позиттєве володіння.

Досі про магдебурзький привілей Кременчука 1635 р. не було жодної інформації, що викликало в істориків сумніви в його існуванні. Водночас, дослідники (В. Липинський та Д. Вирський) точно ідентифікували особу засновника та зробили загалом вірне припущення про час закладення міста – 30-і роки XVII ст. Справа в тому, що історія урочища Кременчук довгий час була нерозривно пов'язана з ідеями створення тут постійно діючого оборонного осередку. В середині 30-х років XVII ст. її вчергове намагався втілити видатний інженер Г. Л. де Боплан. Попри невдачу, саме тоді стало можливим закладення міста з атрибутами самоврядування та можливістю ведення торгівлі.

На жаль, одразу після набуття магдебурзького права Кременчук став «яблуком розбрату» між київським воєводою Т. Замойським (на його користь С. Руцький передав своє право володіння однойменним «грунтом»), старостами переяславським (С. Конєпольським) та черкаським (К. Вишневецьким). Попри фіксацію в документах у статусі «урочища», «грунту» і навіть «пустого поля», нове поселення не зане-

²⁷ AGAD w Warszawie. MK. Dział 1. Sygn. 183. K. 4 v-5.

²⁸ *Смерека Б.* Поняття «урочище» в актових і фіскальних документах Руського воєводства у XV–XVIII ст. // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»: історичні науки. 2017. Вип. 194. С. 14.

²⁹ *Вирський Д.* «Українне місто»: Кременчук від заснування... С. 69, 70.

³⁰ Кверенда – пошук серед зібрань архівів та (або) бібліотек, спрямований на виявлення певного роду документів.

пало і, починаючи з 40-х років XVII ст., Кременчук згадується в дже-релах уже як місто.

Згадані документи публікуються в оригіналі. Також подано автор-ський переклад їх українською мовою.

Додаток 1.

1633 р., червня 11 – Впис до книги коронної канцелярії за 12 березня 1635 р. про надання Владиславом IV «грунту» Кременчук С. Руцькому і З. Лесецькому у пожиттєве володіння

[// к. 425]

Oblata l[itte]rae consensus eximen[di] fundu[m] certum n[obi]l[i]b[us] Rucki et Lesecki militium dat[ur]

Vladislaus IV etc. Significamus etc. Oblata esse ad acta cancellariae n[ost]rae maioris l[itte]ras infrascr[ipt]as. Supplicatumq[ue] nobis e[st] ut eas ad acta praesentia suscipi, atq[ue] auth[orit]ate extradi mandare dignemur. Quarum l[itte]rarum tenor is est, qui sequitur.

Vladislaus IV etc. Significamq[ue] etc. Consensisse nos consentireq[ue] praesentibus l[itte]ris n[ost]ris, n[obi]l[i]bus Stephano Rucki et Sigismundo Lesiecki militibus n[ost]ris, ut possint et valeant fundu[m] certum Krzemieniczuk dict[um] ad fluuium Boristenen[si] sit[um] certis de causis ad dispos[itio]nem n[ost]ram deuolut[um] de manibus modernor[um] eius nullo iuri poss[ess]oru[m] iustis pecuniar[um] summis redimere, seu alia quauis via et ordine eliberare et in poss[ess]ionem suam vindicare. Quem quidem fundum modo praemisso exemptu[m] praesentibus n[ost]ris Rucki et Lesiecki cum o[mn]ibus eius attinen[tiis] et pertinen[tiis] antiquitus eo spectant[is], tenebunt, habebunt et possidebunt ad extrema vita suae t[em]p[or]a. Promittimusq[ue] pro nobis et se[reniss]imis succ[essor]ib[us] n[ost]ris non esse nos p[rae]fatos Rucki et Lesiecki, ab usu et pac[ific]a poss[ess]ione eiusde[m] fundi amoturos aut amouen[di], cuipiam p[otes]tatem daturus, sed saluu[m] et integrum ius aduitalitatis ipsius conseruatos. R[ati]one cuius ad uitalitatis [// к. 245 v.] ea nobis et reipub[li]cae onera praestare tenebuntur, ad quae caeteri bonorum eiusmodi poss[ess]ores, de iure vel consuetudine suae adstricti. Iuribus n[ost]ris regalibus rep[ubli]cae et eccl[esi]ae cat[holicae] saluis manent. In cuius rei fidem praesentes manu n[ost]ra subscr[ipt]as, sigillo regni communiri iussimus.

Dat[um] Grodnae die XI mensis juny anno Domini MDCXXXIII reg[norum] n[ost]ror[um] anno primo. Vladislaus rex. Albertus Kadzidowski. SRM.

Cui supplic[aci]oni nos benigne annuen[tes], praeinsertas l[itte]ras, ad acta praesentia suscipi, atq[ue] auth[orit]ate ex ys extradi mandauimus. In cuius rei fidem praesentibus, sigillum Regni n[ost]ri est impressum.

Dat[um] Varsaviae die XII mensis marcÿ anno D[omi]ni MDCXXXV. Regnor[um] n[ost]ror[um] Poloniae et Sue[ci]ae III anno.

Relatio r[euere]nd[issi]mi in Chr[ist]o p[at]ris D[omi]ni Jacobi Zadzik epi[scope] Culmen[si] et Pomeraniae, n[omina]ti Cracouien[si], sup[remi] reg[ni] cancell[ar]ÿ.

AGAD w Warszawie. MK. Dział I. Sygn. 180. K. 425–425 v. Konia.

Переклад

**Впис листа надання згоди на викуп певного ґрунту
шляхетних Руцького та Лесецького військових**

Владислав IV і т. д. Повідомляємо і т. д. Вписано до актів великої канцелярії нашої за написаним нижче листом. Просили нас, щоб ми вважали за гідне до нинішніх актів прийняти, а також владі видати наказуємо. Зміст грамоти такий, як наводиться.

Владислав IV і т. д. Повідомляємо і т. д. Як ми дозволили і дозволяємо цим листом нашим, шляхетним Стефанові Руцькому і Сигізмундові Лесецькому воїнам нашим, щоб міг розвиватися певний ґрунт Кременчук званий біля ріки Борисфен розташований, з певних причин до розпорядження нашого переданий з рук сучасних власників, що не мають жодних прав, за справедливу грошову суму викупити чи будь-яким чином та способом забезпечити та у своє володіння отримати. Цей ґрунт у наведений вище спосіб вилучено, Руцький та Лесецький з усіма їхніми володіннями і приналежностями, що до них здавна відносяться, триматимуть, матимуть, володітимуть до кінця свого життя. Обіцяємо за нас і найславніших спадкоємців наших, що згаданих вище Руцького і Лесецького від використання та мирного володіння цього ґрунту не будемо відсторонювати і не дозволимо нікому вилучати його, так безпеку і повноту пожиттєвого (доживотнього) права збережемо. З цієї причини пожиттєво нам і державі тягарі складати зобов'язуємо, інших власників того роду дїбр¹ правом або приписом нашим захищати. Нехай права нашого королівства та католицької церкви залишаться збереженими. Для вірності даної справи, [грамоту] нашою рукою підписуємо, королівською печаткою скріпити наказуємо.

Дано в Гродні дня 11 місяця червня року Божого 1633 панування нашого року першого. Владислав король. Войцех Кадзидловський. Священний королівський маєстат.

На це прохання ми, ласкаво погоджуючись, внесено вище грамоту до нинішніх актів прийняти, а також владі видати наказуємо. Для вірності даної справи, королівською печаткою скріплено.

Дано у Варшаві дня 12 місяця березня року Божого 1635. Правління нашого у Польщі та Швеції третього року.

За свідченням всечеснішого у Христі Якоба Задзіка, єпископа Хелмна (Кульма) і Померанії, краківського номіната, керівника королівської канцелярії.

Додаток 2.

1635 р., січня 8. – Впис до галицьких гродських актів за 12 березня 1647 р. про надання Владиславом IV маґдебурзького права Кременчуку

[// с. 273]

**Oblata priuilegii Sacrae Regiae M[aies]t[atis] sup[ra] bona oppidi
Krzemienczuk ex parte Rucky**

Officium p[rae]sens castren[se] capitan[eale] Halicien[se] priuilegium Sacrae M[aies]t[atis] Regiae infrascriptum sup[ra] bona oppidi Krzemienczuk g[e]n[er]

¹ Дїбра (від пол. *dobra*; у свою чергу калька з лат. *bona*) – власність, володіння (у цьому випадку – земельні).

oso Stephano Ruckÿ rothmagistro Sacrae M[ajestatis] Regiae benigne collat[um], manu serenissimi Regis Vladislai subscr[iptum], sigillo maioris cancellariae regni communit[um], et per n[obili]lem Jacobum T[horzewskÿ] nomine illustris Nicolai a Potok Potockÿ castellani Cracouien[sis] exercituum regni g[e]n[er]alis ducis ad acticandu[m] porrectu[m] suscepit actisq[ue] inscribi permisit. Cui[us] tenor talis.

Vladislaus Quartus Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masouiae, Liuoniae, Smolensciae, Czernichouiaeq[ue] nec non Sueccorum, Gottorum, Vandalorumq[ue] hae[reditari]us rex. Significamus p[rae]sentibus literis nostris, quorum interest, vniuersis et singulis, quod cum regalium sit partium et regnum nostrum reddatur frequentia atq[ue] cultura, quam locu[m]pletissimum atq[ue] maxime frequentatum. Ideo nos, Vladislaus Quartus, Dei **gra**// **c. 274** tia rex Poloniae, magnus dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masouiae, Liuoniae, Smolensciae, Czernichouiaeq[ue], nec non Sueccorum, Gottorum, Vandalor[um] q[ue] hae[reditari]us rex. Cum nobis expositum esset g[e]n[er]osi Stephani Rudzkÿ rothmagistri nostri nomine illo[r]um augendor[um] prouentuum reipub[licae] causa oppidum nouum Krzemienczuk nuncupat[um], in terra Kiouien[si] situm, fundasse et erexisse, utq[ue] eand[em] ipsius foundationem app[ro]baremus eidq[ue] oppido ad instar aliar[um] in regno nostro ciuitatum libertates et immunitates concederemus a nobis expetÿsset. Nos, quod dicta fundatio in rem reip[ublicae] in commodum atq[ue] ornamentum regni futura esset eand[em] hoc diplomate nostro approband[um] duximus approbamusq[ue]. A[t]q[ue] dicto oppido iuris Maidiburgen[sis] usum concedimus incolasq[ue], intra limites oppidi constit[uimus] in perpetuum, de iure t[e]rr[estri] Polonico in ius ciuile transferimus Theutonicumq[ue], quod Maideburgen[sis] vocatur, ipsis largimur, donamus et concedimus. Remouen[tes] a dicto omnia iura t[e]rr[estri]a Polonica modos et consuetudines diuersas atq[ue] alienas a iure Theutonico eximentes unum quemq[ue] dictor[um] oppidanor[um] a iurisd[icti]one omnium regni subsellior[um], ut nullibi de p[er]sonalib[us] iniuriis respondere teneantur, nisi coram aduocato et magistratu oppidi eiusd[em], salua appell[aci]one in ciuilib[us] ad tenutarium nunc et pro tempore existen[ti]. Magistratus² v[er]o dicti oppidi in o[mn]ib[us], tam ciuilib[us], quam criminalib[us] causis siue capitalibus, puta, furti, homicidii, adulterii, membror[um] mutil[ati]onis, incendii, veneficii et quorumuis maleficio[rum] et excessuum plenam facultatem tribuimus et concedimus iudican[di] // **c. 275** infra metas ac limites eiusd[em] oppidi iure Theutonico ac secundum illius formam innoxios animaduerten[di] excessus corrigen[di] pro qualitate quorumuis criminum, octo electos e singulis annis tenutario dicti oppidi nunc et pro tempore existen[ti]bus p[rae]sentare tenebuntur, ex quibus unum proconsulem, et reliquos consules tenutarius nominare tenebitur. Aduocatia autem designan[di] singulis annis libera erit facultas penes eund[em] tenutarium, collegia mercator[um], contubernia artificum instituen[di] vel instituta in om[n]ib[us] p[rae]rogatiuis, collegiis, societatis, contubernÿs quarumlibet regni ciuitatum adaequamus et pares. Esse volumus, vt autem facto facilius ÿd[em] ciues commertior[es], uti quibus, utiq[ue] suis consulere queant, concedimus illis et assignamus forum septimanale qualibet septimana pro feriis sextis, nundinas autem bis in anno, primas pro festo sancti Joannis Baptistae, alteras pro festo Purification[is] Beatissimae Mariae Virginis. Ad quas quid nundinas,

² Так у документі, вірно – Magistratui.

foraq[ue] septimanalia, statis diebus, atq[ue] temporibus liberum esse volumus, ut omnes cuiuscunq[ue] generis ac nationis mercatores, vectores, negotiatores, artifices et caeteri homines venire possunt (solum modo non eiusmodi sint quos iura ferre non permittunt) facultatemq[ue] habebunt in eo oppido a die indicti mercat[us] siue nundinarium ad diem atq[ue] tempus, quod a magistratu dicti oppidi fuerit praestitum omnes negotiationes [// с. 276] exercen[di], atq[ue] tam equos, quam boues et animalia quaeuis, ta[m] maiora, quam minora, quam alias merces omnes in specie et genere, tam domesticas, quam exoticas, nullis penitus exceptis venden[di] et commutan[di] vt autem tanto facilius incolae atq[ue] habitatores ad dictum oppidum confluant. Volumus, vt itinera libera euntibus et redeuntibus sint et pateant, et a nemine aditus ad dictum oppidum aut discessus anteq[ua]m conserit praecludatur, item libertatem a theloneis pontalibus, aquaticis³, quocunq[ue] nomine n[ost]ras concedimus ad decursum viginti annorum. Volentes et haec libertas ad merces tam animatas quam inanimatas, exteris et domesticas sese extendant. Item in casu incursionis ut inuasion[um] hostilis ad arcem se conferre eand[em]q[ue] tueri et defendere erunt adstricti. Quae omnia superius decreta et exp[re]ssa firma et inuolabilia fore eisd[em] oppidanis pro nobis pro nobis (sic!) et serenissimis succ[ess]oribus nostris cauemus, ita tamen, ut fundatio oppidi et nundinarum concessa sint sine p[rae]iudicio alior[um] oppidorum atq[ue] ciuitatum. In cuius rei fidem p[rae]sentes manu nostra inser[t]as sigillo regni communiri iusimus.

Datum Varsaviae die VIII mensis Ianuarii anno Domini MDCXXXV, regnorum nostror[um] Poloniae et Sueciae uno anno. Thomas Petrus Bielecki. Vladislaus rex. Post inductionem vero originale offerenti est restitutum.

ЦДЛАЛ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 140. С. 273–276. Копія.

Переклад

Впис привілею священного королівського маєстату щодо дібр містечка Кременчука з боку Руцького

Цей галицький гродський старостинський уряд прийняв і дозволив внести до актів привілеїв священного королівського маєстату щодо дібр міста Кременчука, ласкаво наданий уродженому Стефану Руцькому, ротмістру священного королівського маєстату, підписаний рукою короля Владислава, скріплений печаткою великої королівської канцелярії, довірений для внесення до актів шляхетному Якобу Тхожевському від імені найяснішого краківського каштеляна Миколая з Потоку Потоцького, великого коронного гетьмана. Його зміст такий:

Владислав IV Божою милістю король польський, великий князь литовський, руський, пруський, мазовецький, лівонський, смоленський, чернігівський, а також шведів, готів та вандалів дідичний король. Повідомляємо даною нашою грамотою кому потрібно, всім та кожному, що серед королівських [завдань] є чисельність наших країв та королівств та старання [зробити] їх якнайбагатшими та якнайчисельнішими. Тому ми, Владислав IV, Божою милістю король польський, великий князь литовський, руський, пруський, мазовецький, лівонський, смоленський, чернігівський, а також шведів, готів та

³ Можливо, йдеться про theloneum aggerale – гребельне мито.

вандалів дідичний король. Представлено нам родовитого Стефана Ручького, ротмістра нашого, що для примноження доходів Речі Посполитої нове місто Кременчук зване, у землі Київській розташоване, за нашим погодженням [ним] закладено і збудовано. І просив нас, щоб ми цю фундацію схвалили та надали цьому містечку свободи та імунітети на взірєць інших міст у нашому королівстві. Ми вважаємо [вірним] ухвалити і ухвалюємо цим нашим документом цю згадану фундацію на благо Речі Посполитої, для добробуту і окраси в майбутньому нашого королівства. Також нами дозволено у згаданому місті використання мешканцями магдебурзького права, в межах міста встановлюємо навечно, з земського польського права переводимо в міське тевтонське право, яке магдебурзьким зветься, що їм надаємо, даруємо, дозволяємо. Вилучаючи із сказаного всі види польського земського права і звичаї, відмінні від права тевтонського, за винятком юрисдикції королівських судів щодо названих жителів, які за особисті злочини мають відповідати в присутності вїйта і магістрату цього міста, через звернення публічне до державців на даний час і на даний момент. Магістрату згаданого міста у всіх випадках, як цивільних, так і кримінальних або смертельних, таких як крадіжки, вбивства, перелюб, каліцтва, пожежі, отруєння та будь-які чаклування і вчинки, дозволяємо і погоджуємо судити в межах цього міста відповідно до тевтонського права та його норм, звільнення невинних і виправлення будь-яких злочинів. [Жителі] зобов'язані представляти вісім обраних [осіб] кожного року орендареві згаданого міста, що тепер є і надалі буде; потім державець номінувати зобов'язаний одного з них бурмістром, а решту – райцями. А вільна можливість визначення вїйтівства кожного року при тому орендареві залишається. Зрівнюємо можливість встановлювання і встановлення колегій купців, ремісничих цехів у всіх прерогативах, [даних] колегіям, спільнотам, цехам будь-яких міст королівства. Ми хочемо, щоб легше було тим громадянам, які торгівлею займаються, особливо тим, які можуть собі зарадити; постановляємо та визначаємо щотижневі торги по п'ятницях, ярмарки ж двічі на рік: перший на свято Івана Хрестителя, а другий – на свято очищення пречистої Діви Марії (Стрітєння). Щодо ярмарків, торгів тижневих, встановлених днів, а також вільних часів хочемо, щоб усі громадяни будь-якого роду і нації, купці, перевізники, торгівці, майстри та інші люди могли прийти (і не тільки ті, кому це дозволяє закон). У цьому місті можливість матимуть у вказаний день базар чи ярмарок проводити у час, який буде встановлено магістратом міста для торгівлі, також продаж коней, волів, різних тварин, як великих, так і малих, місцевих та закордонних, різного вигляду та роду без жодного винятку для продажу та обміну, щоб значно легше гості та мешканці до названого міста сходилися. Ми хочемо, щоб вільно можна було приїздити та від'їздити і не заборонятиметься нікому вхід до згаданого міста або відхід перед тим, як осяде; також звільнення від мит мостових, водяних, як би вони не називалися, як на землі, так і на ріках ближніх і дальніх, [на шляху] через королівство і володіння наші, дозволяємо на наступні 20 років. Бажаючи, аби свобода торгу розповсюджувалася на товари, як живі, так і неживі, іноземні і місцеві. Також у випадку нападів чи ворожих наступів [жителі] до замку збиратися вартувати і захищати зобов'язані. Забезпечуємо за нас та наших найясніших спадкоємців, що насамперед декрети, надані цим мешканцям, будуть міцними та непорушними, однак, щоб фундація міста і надання про ярмарки були без шкоди для інших містечок

та міст. Для вірності даної справи, нашою рукою (підпис) вносимо, королівською печаткою скріпити наказуємо.

Дано у Варшаві дня 8 місяця січня року Божого 1635. Правління нашого Польщею і Швецією першого року. Томаш Пйотр Белецький. Владислав король. Після внесення (до актів) запропонованого оригіналу, (він) є повернутий.

REFERENCES

1. [Anonim]. (2011). Kremenchuku – 440 rokiv [Commemorating the 440-year anniversary of Kremenchuk]. *Kraieznavstvo*, 4(77), 58. [in Ukrainian].
2. Arkhiv Yugo-Zapadnoj Rossii, izdavaemyj vremennoj komissiej dlya razbora drevnikh aktov, vysochajshe uchrezhdennuyu pri Kievskom Voennom, Podolskom i Volynskom general-gubernatore. (1863). In *Akty o kozakakh (1500–1648)* [Archives of South-West Russia, published by the temporary commission for the analysis of ancient acts, imperially established under the Kyiv Military, Podolia and Volyn General-Governor. In Cossack Acts (1500–1648)]. (Part 3, vol. 1, pp. 28–31). Kyiv. [in Russian and Polish].
3. Bobiński, W. (2000). *Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy: studium osadnictwa i stosunków własności ziemskiej* [Kyiv Voivodeship in the times of Sigismund III Vasa: a study of settlement and estate relations]. Warszawa. [in Polish].
4. Litwin, H. (2000). *Napływ szlachty polskiej na Ukrainę: 1569–1648* [The influx of Polish nobility to Ukraine: 1569–1648]. Warsaw. [in Polish].
5. Markevich, N. (1842). *Istoriya Malorosii* [The history of Little Russia]. Moscow. [in Russian].
6. Mikhalon Litvin. (1994). *O npravakh tatar, litovcev i moskvityan* [On the customs of Tatars, Lithuanians and Moscovites]. Moscow. [in Russian].
7. Smereka, B. (2017). Poniattia «urochysche» v aktovykh i fiskalnykh dokumentakh Ruskoho voievodstva u XV–XVIII st. [The term «urochysche» («natural boundary»), represented in the acts and fiscal documents of the Ruthenian Voivodeship in the 15th–18th centuries]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Kyievo-Mohylianska akademiia»: istorychni nauky*, 194, 11–16. [in Ukrainian].
8. Solovyev, S. (1989). Sochineniya (vol. 5–6). In *Istoriya Rossii s drevnejshikh vremen* [Literary works. The history of Russia since ancient times] (Vol. III). Moscow. [in Russian].
9. *Städtebuch des Landes Posen: Codex diplomaticus; allgemeine Geschichte der Städte im Lande Posen; geschichtliche Nachrichten von 149 einzelnen Städten* [The city register of the land of Poznań: codex of manuscripts; general history of the cities in the land of Poznań; historical news from 149 selected cities]. (1864). Leipzig. [in German and Latin].
10. Vyrsky, D. (2011). «Ukrainne misto»: Kremenchuk vid zasnuvannia do roku 1764-ho [«Ukrainian city»: Kremenchuk from its foundation to 1764]. Kyiv. [in Ukrainian].
11. Vyrsky, D. (2011). Kremenchuk: pochatky istorii (1571–1648) [Kremenchuk: the foundations of history (1571–1648)]. *Kraieznavstvo*, 4(77), 59–84. [in Ukrainian].

12. Lipinski, W. (1912). *Z dziejów Ukrainy: księga pamiatkowa ku czci Włodzimierza Antonowicza, Paulina Świącickiego i Tadeusza Rylskiego* [From the history of Ukraine: a commemorative book in honor of Volodymyr Antonovych, Paulin Świącicki and Tadey Rylsky]. Kyiv. [in Polish].

13. Jabłonowski, A. (Comp.) (1877). *Źródła dziejowe. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Lustracye królewsczyzn ziem ruskich Wołynia, Podola i Ukrainy z pierwszej połowy XVII wieku* [Historical sources. Poland in the 16th century in terms of geography and statistics. Inspections of the Crown domains of the Ruthenian Lands of Volhynia, Podolia and Ukraine from the first half of the 17th Century]. (Vol. 5). Warszawa. [in Polish].

Bohdan Smereka,

Candidate of Historical Sciences,

Research Fellow at the Lviv Branch

Mykhailo Hrushevsky Institute

of Ukrainian Archaeography and Source Studies

NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1287-5440>

THE LOCATION PRIVILEGE OF TOWN OF KREMENCHUK (1635)

Abstract. The objective of the work is to study the oldest period in the history of town of Kremenchuk through the coverage of circumstances of obtaining the right of self-government in the 30s of 17th century. **The scientific novelty** lies in the introduction into scientific circulation of the location privilege, according to which King Vladislav IV granted the Magdeburg rights to Kremenchuk in 1635. The document was found by accident in the 1647 Halych castle court records. This privilege was considered either lost or such that it was probably never granted until now, given the specifics of Kremenchuk as a defence cell. The document of granting the place of Kremenchuk (1633) to the future town locator, the rittmeister of the crown army Stefan Rucki (Rudzki) for lifelong possession is also published in the article for the first time. **The methodological basis** of the research is based on the principles of objectivity and historicism. Historical-critical (analytical and synthetic critique of sources), historical-legal and historical-comparative methods are involved. The methods of archaeography are also used for the publication of the documents. **The prospects of further research** is in active involvement of the castle court books to identify valuable documents relating to the history of the spread of Magdeburg law in the Ukrainian lands. Such documents are accumulated in large numbers in these books. **Conclusions.** The privilege of granting the Magdeburg law we found specifies the data of formation of Kremenchuk as a complete town (January 8, 1635). According to the document, Kremenchuk received the right of self-government (all town officials – vojt, burgomaster and seven councilors – were to be appointed by town lease-holder), weekly auctions (every Friday) and annual fairs (twice a year – on the day of John the Baptist and on the Candlemas). The analysis of text of the document points to a number of borrowings from another

two-year-old Magdeburg privilege granted by Vladislav IV to Nowe Miasto on the outskirts of Wschowa (Freistadt) in the Poznań Voivodeship. Identical wording is found in the passages about duty exemption, about other freedoms granted for the development of trade, the obligation to gather in the castle and defend the town in the event of enemy attacks etc.

Key words: Kremenchuk; Kyiv Voivodeship; Magdeburg law; urban «locatio»; privilege; archive.